

KLÂSİK TÜRK ŞİİRİNDE KLÂSİK OLMAYAN MEVZULAR*

Zülküf KILIÇ**

*“Ağyâr vefâdan dem urur yâr cefadan
Âdemde vefâ olmaya vü ola köpekde”
(Rûhî-i Bağdâdî)*

ÖZET

Belli bir gelenekten beslenen klâsik Türk şiirinin geleneğe bağlı olarak vücut bulması, bu şiirin anlam dünyasının da şiiri yorumlamak isteyenler tarafından belli bir kalıba sokulup bu kalıplar çerçevesinde değerlendirilebileceği anlamına gelmeyeceği şeklinde bir tez geliştirilebilir.

Klâsik Türk şiirinde klasikleşen bir anlatımla birlikte, klâsik şiirin Arap ve Fars kültürünün etkisinde kalmasıyla birlikte özellikle Fars mitolojisindeki bazı unsurların yüzyıllar boyunca klâsik mazmun, mefhum ve benzetme unsuru olarak kullanıldığı klâsik bir bilgidir. Bu klâsik bilgiden hareketle bu şiirin yine klâsik hale gelen ifadelerle yoğun tenkitlere uğradığı da bir gerçektir. Birbirinin neredeyse aynısı olan bu nevideki tenkitler, birçok tarih ve edebiyat araştırmacısının dilinde benzeri ifadelerle tekrar edilip durmuştur. Bu tenkitlerin merkezini klâsik Türk şiirinin gerçek yaşamdan kopuk olduğu gerçeğiyle ilgisinin bulunmadığı düşünceleri oluşturmuştur. Oysaki klâsik Türk şiirinin beslendiği bir toplum vardır ve sanatkâr da o toplumun bir aynası olmuştur hep. Klâsik Türk şiirini besleyen Osmanlı toplumunun değer yargıları, beklentileri, özlemleri, öfke ve sevinçleri de klâsik Türk şiirinin içinde klâsik olanın dışındaki bir anlatımla bazen mizahî bazen eleştirel bazen de felsefi dünya görüşlerine havi bir üslûpla yer bulmuştur.

Klâsik Türk şairleri, klâsik olmayan konularını toplum-insan; insan-insan ilişkileri üzerine bina etmişlerdir genellikle. Bazen insanın psikolojisine -modern psikolojik analizlerle zor ulaşılabilen çözümlenelere- çok veciz bir dizeyle değinilir bazen toplumun kusuruna direk dikkati çekerlerken bazen toplumun kusuruna bir şahsın kusuru üzerinden parmak basarak bir tip tahlili yapar sosyolojik analizlere olanak sağlar... Tekten bütüne gitme metodunu şahıstan “tip”e ulaşmak ve “tip” değerlendirmesi yapmak için de kullanmışlardır. Bunlarla birlikte şairin halet-i ruhiyesi, beklentileri, ihtirasları, ümitsizlik ve kırgınlıkları da klâsik Türk şiirinde klâsik olmayan bir tarzda yerini bulmuştur.

*15-17 Kasım 2012 tarihlerinde Dicle Üniversitesi'nde Ali Emîri Hatırasına düzenlenen Uluslararası Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu'nda sunulmuş bildirinin genişletilmiş ve gözden geçirilmiş şeklidir.

Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Bingöl Ü. Fen-Ed. Fak. Türk Dili ve Ed. Böl., El-mek: kiliczulkuf@hotmail.com

Klâsik Türk şiirinin yorumu, zamana, zemine uyarlanarak farklı farklı yorumlara, yeni keşiflere yelken açmaya müsait olduğu halde bu şiirin yorumunu belli kalıpların dışına taşımak istemeyenler, bu şiire günümüzde standart bir yorum kalıbı getirmek isteyenlerdir. Klâsik Türk şiirinin klasikleştirilen yorumların ötesine taşınmasına ihtiyaç vardır.

Anahtar Kelimeler: Yorum, gelenek, klâsik söylem, şair ve gerçek.

NONCLASSICAL ISSUES IN CLASSICAL TURKISH POETRY

ABSTRACT

A thesis can be developed that emergence of classical Turkish poetry which is fed from a specific tradition does not mean that semantics of this poetry can be stereotyped and evaluated within the frame of these stereotypes by those who would like to criticize poem.

It is a well-established fact that in Classical Turkish Poetry with the introduction of a classic narration and the exposure of Arabic and Persian culture to classical poetry, certain elements from Persian mythology in particular have for centuries been employed as classical mazmun (explanation through allusion), mefhum (fancy) and metaphor elements. Based on this ancient knowledge it is also a well-known reality that this poetry genre has heavily been criticized via expressions that have also become classical. Such criticisms that are almost identical have been repeated incessantly by a good number of history and literary researchers. These criticisms are based on the question whether Classical Turkish Poetry has indeed no connection with real life. The truth is however there has always been a society that nourished Classical Turkish Poetry and the artist has always mirrored this society. Value judgments, expectations, desires, angers and joys of Ottoman Society that nourished Classical Turkish Poetry have found a place within Classical Turkish Poetry via a nonclassical narration style that was sometimes humorous at other times critical.

Classical Turkish poets have mostly established their nonclassical issues on society-human; human-human relations. Sometimes psychology of humankind – resolutions which are assessed difficultly through modern psychological analyses- are mentioned briefly with a line, sometimes the mistake of society is pointed out directly and sometimes the mistake of society is emphasized over the fault of specific person and analysis of character is done and sociological analyses are provided... They also employed induction method to reach "type" from individual and to make an assessment on "type". Additionally the mood, expectations, desires, despairs and resentments of the poet have also found themselves a nonclassical style in Classical Turkish Poetry.

Although interpretation of classical Turkish poetry is suitable to be adapted to time, place and set sail for different comments, new explorations; those who do not wish to bring the interpretation of this poetry beyond specific stereotypes are the ones who wishes to form

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

specific interpretation pattern for this poetry today. Classical Turkish poetry needs to be brought beyond classicized interpretations.

Key Words: Comment, tradition, classical expression, poet and reality.

1. Giriş

Klâsik Türk şiirinin dünyasının sunulduğu ifadelerde birçok tarihçi ve edebiyat araştırmacısı tarafından klâsikleşen bir tarzda ama açık ama kapalı bir tenkit havasının olduğu yine klâsik bir alışkanlık olmuştur, Büyük Türk Klâsikleri¹'nde "Dîvân Şâirinin Dünyası" başlığı altında yazılanlar aynen şöyledir:

"... Dîvân şâiri oldum olası âşıktır. Bu aşk, onulmaz bir derttir. Ama o, bu dertten memnundur. Bu derdin dermanı da bu derdin kendisidir. Onun için hekim boş yere ilaç vermeye kalkmasın.

Dîvân şâirinin sevgilisi ay gibi yuvarlak yüzlü bir güzeldir. O hem aydır hem de güneş. Boyu Tûbâ ağacı veya şimşâd yahut mızrak gibi uzun ve düzdür. Yürürken servi gibi salınır. Saçları sünbül, yanakları lâle yahut gül, gözleri nergis, kaşları yay, kirpikleri ok, dişleri inci, çene çukuru kuyudur. Beli kıldan incedir. Sevgilinin dudağı ölmezlik suyu (Âb-ı Hayât) verir, ayağının tozu âşıkın gözüne sürmedir. Âşıkın gözyaşı Nil ve Fırat gibi akar. Çünkü belâdan kurtulmaz. Rakîb bir yandan, merhametsiz sevgili bir yandan..."

Klâsik Türk şairinin dünyasının tanıtılmaya çalışıldığı yukarıdaki ifadelerin istihzaî bir üslûp taşıdığı duraksamaya yer bırakmayacak kadar açıktır. Bu ifadeler, ortaöğretim ders kitaplarından tutun da birçok kitapta ve internet sitelerinde de aynıdır. Klâsik Türk şiiri geleneğe bağlı, anlatımların belli mazmunlar etrafında şekillendiği bir şiirdir. Agâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı*² adlı eserinde klâsik Türk edebiyatı ile cemiyet ilişkileri hususunda şunları söylemiştir:

"Her edebiyat, kendi devrinin bir tefekkür, bir tahassüs ve tahayyül kâinatıdır. Kendi devrinin hususiyetlerini, zevklerini, sanat telâkkilerini, hurafelerini, itikatlarını, hakikî ve bâtil bütün bilgilerini taşır. Divan edebiyatımız da hayatla alakası ne kadar az olursa olsun, cemiyet hayatının seyrini takip etmekle onun akislerini taşımaktadır.

Divan edebiyatı, mücerret mefhumlar ve mazmunlarla doludur. Böyle olmakla beraber, bu mücerret dediğimiz mefhumlar ve mazmunlar, o devre ait akâdelere, bilgilere ve kanaatlere telmih ve işaret ediyor."

Klâsik Türk şiirinin özelliklerinin başında mazmun gelmektedir. Bir gelenek şiiri olan bu şiirde mazmunculuk da bu gelenek zincirinin en kalın halkasını oluşturmaktadır. Mazmun, sözlük anlamı olarak mana, kavram, nükteli veya cinaslı söz, dolaylı anlatım, sözün içindeki gizli anlam, mefhum³ gibi anlamlara gelmektedir. Klâsik Türk şairleri, geleneğin belirlediği çerçevede şiir söylerler. Şairden şaire değişen, dönemden döneme farklılaşan şiir anlayışları yoktur. Her ne kadar, zaman içerisinde geleneğe eklenen özellikler ve bazı yerli öğeler bulunmakla birlikte bunlar geleneğin belirlenmiş şekil özelliklerini ve konularını temelden değiştirici nitelikte değildirler. Şairler kabul ettikleri geleneğin şartları ile ve onun çizdiği çerçevede en güzel söyleyişi yakalamaya çalışır. Klâsik Türk edebiyatının hazır malzemesi ve belli konular etrafında kodlanmış

¹ Fahir İz, Günay Kut, "Dîvân Şâirinin Dünyası", *Büyük Türk Klâsikleri*, Ötüken-Söğüt Yay., İstanbul, 1985, C.I, s.228-229.

² Agâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı*(Kelimeler ve Remizler; Mazmunlar ve Mefhumlar), Enderun Kitabevi, İstanbul, 1984, s.7.

³ İskender Pala, "Mazmun" *Divane Güzeller*, Kapı Yay., İstanbul, 2004, s.25.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

değişmez motifleri vardır. Sevgilinin saçı dendiğinde, gözünden, boyundan bahsedilmeye başlandığında arkasından neler söyleneceği, bunların ne şekilde niteleneceği tahmin edilebilir. Yani bir sevgili, tabiat ile ilgili kavramın zihinde başkaca neleri, hatırlatacağı, neleri çağrıştıracacağı önceden belirlenmiştir. Her motifin bağlı olduğu başka motifler bulunmaktadır. Bu birbirine bağlı unsurlar, klâsik Türk şiirinde “mazmun” adı verdiğimiz, kavramların birbiri ile olan ilişki yumağını oluştururlar. Mazmunlar kelimelerin ilk bakışta görülmeyen gizli bir veya birden fazla manasıdır. Esas söylenmek istenen şey arka plândadır. Bir başka ifade ile de mazmun, bir mananın ipuçları verilmek suretiyle ifade edilmesidir. Bu ise dilde mecazlı bir söyleyişi beraberinde getirir. Bu mecazlı söyleyişin açıklığa kavuşması ise klâsik Türk şiiri kültürünün belli bir düzeyde bilinmesine bağlıdır. Mazmunlar şaire az sözle çok anlam ifade etme imkânını sunar. Ortak bir imaj dünyasının bulunması mazmunlarla bezenen şiirin anlaşılmasını kolaylaştırır⁴. Böyle bir geleneğe bağlı olarak şiir yazmak, klâsik Türk şiirinin klâsik ifadelerle klâsik konuların dışına çıkmadıklarına referans gösterilemez. Klâsik Türk şairlerinin her şeyden önce yüksek ve ulvi bir ideali yakalamaya çalışan kültür düzeyi yüksek bir sınıfa mensup oldukları unutulmamalıdır. Sadece klâsik Türk şairinin birtakım ilimlerle donanmış olması yetmez, bu şiiri anlamaya çalışan okuyucuların da klâsik Türk şiirinin inceliklerine vakıf olmaları bir zaruret olarak gösterilmiştir:

“Şi’r bünyâdına el urdun ise muhkem kıl
Sonradan dime kim za’üzre imiş bu temelüm”

Muhibbi Gazel 1913-5.beyit

Divanlar ve diğer edebî ürünler semantik bütünlükleri içerisinde tahlil edilmeye başlandıklarında, yani kültür, psikoloji ve estetik kavramlar sistematığı dâhilinde anlaşılmaya çalışıldıklarında, görülecektir ki klâsik Türk şiirinde yer alan her kelimenin, her kavramın bu bütünlük içerisinde işgal ettiği bir anlam alanı vardır ve bu kavramlar ait oldukları semantik alan dışına, yani anlam dairelerinin haricine çekildiklerinde canlılıklarını, fonksiyonelliklerini ve orijinalliklerini kaybederler. Bu kelime ve kavramların, içerisinde geçtikleri metinlerin anlam bütünlüklerinden koparılmadan tek tek ele alınarak anlaşılmaya çalışılması ve işgal ettikleri anlam dairelerinin sınırlarının tespiti bir yandan edebiyat denen zihnî faaliyetin hayat içerisindeki işlevinin tayin edilmesi, diğer yandan ise edebiyatta, özellikle şiirde orijinalitenin ortaya konulması bakımlarından benzersiz ipuçları verecektir⁵. Bu, göz ardı edildiğinde elbette ki aşğın dertlerinden şikâyetçi olmaması, gözyaşlarının akarsular misali akması anlaşılamayacağı gibi bu şiirde klâsik olanın dışında konu edilen mevzular da anlaşılacaktır.

2. Klâsik Türk Şiirinde Klâsik Olmayan Mevzular

a. Klâsik Türk Şiirinde Aşk

Klâsik Türk şiirinin ele aldığı konuların aynı mihverde, tek boyutlu ve de realitelerden uzak olduğunu söyleyenlerin yekûnu azımsanmayacak düzeydedir. Modern sanat kuramcılarında Emilei Müller, tabiatı bir soyutlama olarak değerlendirir⁶. Müller’in işaret ettiği soyutlama, sadece modern sanatın değil genel olarak bütün sanatların başlıca özelliğini taşır⁷. Çünkü yeni bir şeyi meydana getirme olan gerçek sanat eseri, estetik düzen içinde sınırlı ve insana özgü bir anlam ifade eden ölçünün ve ahengin, yani güzelliğin aşkın niteliklerini ihtiva eden şekillerle icra eder⁸. Klâsik Türk şairlerinin gerek tabiat gerek aşk gibi konulardaki soyut yaklaşımları, çağdaş kabul edilen bu

⁴ M. A. Yekta Saraç, *Osmanlı'nın Şiiri*, 3F Yay., İstanbul, 2008, s.26.

⁵ Muhammet Nur Doğan, *Fuzûlî'nin Poetikası*, Yelkenli Yay., İstanbul, 2009, s.16.

⁶ J. Emile Müller, *Modern Sanat*, (çev. Mehmet Toprak), Remzi Yay., İstanbul, 1972, s.120.

⁷ Abdulkadir Erkal, *Divan Şiiri Poetikası* (17.Yüzyıl), Birleşik Yay., Ankara, 2009, s.61.

⁸ J. Emile Müller, *a.g.e.*, s.16.

düşüncelerden uzak değildir. İlk bakışta aşkı, âşığı ve buna bağlı olarak karamsar duyguları anlatan bir beyitte farklı bir mevzunun da konu edilip edilmeyeceği aslında sadece yorumdur ve yorum farkları, o şiirde farklı bir konunun da ele alınmadığını göstermez:

“Şeb-i yeldâyı müneccimle muvakkit ne bilir

Mübtelâ-yı gama sor kim geceler kaç saat” (Lâ-edrî)⁹

Beyti ilk klâsik anlamıyla, “Yılın en uzun ve karanlık gecesi olan 'şeb-i yelda'yı -ki muvakkit onu 21 aralık olarak bilir- müneccimle muvakkitten sual edilecek bir bilgi olmaktan çıkar da âşık kalbinden istifham edilmesi gereken bir hale dönüştür.” şeklinde anlamamız gerekir. Klâsik Türk edebiyat geleneğinde klâsik olarak bu şiirde göze ilk çarpan, âşığın aşk derdinden mustarip olmasının bir sonucu olarak gecelerin kendisine çok uzun gelmesi, sabahların bir türlü gelmek bilmemesidir. Nitekim “Hastaya sabah olmaz.”

Beyti klâsik olanın dışında Albert Einstein'ın “İzafiyet Teorisi (özel görelilik)¹⁰”ni temel alıp açıklamaya çalıştığımızda beytin anlam dünyasını daha net görebiliriz. Her toplumun koyduğu normlar vardır ve bu normlar o toplumun tüm bireylerine şamil, o bireyleri bağlayıcı bir özelliğe sahiptir. Normlara aykırı davranışlar, kişiyi toplumdan uzaklaştıran, yalnızlığa mecbur kılan birey üzerinde bir güç olarak belirip toplumdaki tecrit eden özelliklere haizdir. Toplumun da -yazılı olmasa bile- geleneklerinden, kültüründen derlediği bu normlarla ihata edilmiş bir hayat felsefesi vardır. Bu kurallar, bazen aşk gibi özgürlük sınırlarına, asaletine gem vurulamayan duyguların karşısında anlamını kaybetmeler bile toplumun oluşturduğu ortak akıl ve yaşam felsefesiyle hayatiniyetini devam ettirir. Toplumsal normların gölgesinde yaşamak aklın rehberliğinde devam ettiği için akıl bu normların uygulanışında önemli bir işleve sahiptir. Zira kişi, aklıyla hangi davranışlarının yaşamış olduğu toplumda hoş, hangilerinin nahoş karşılanacağını bilir. Aklın tek rehber kabul edildiği bir yaşam felsefesinde her olaya matematiksel yaklaşım ön plana çıkar. Öyle ki kişi, yaptığı ibadetin bile matematiksel çetelesini tutup ne kadar, kaç gram ibadetinin cennet kefesini eşitleyeceğini bile hesap eder hale gelir. Nitekim klâsik Türk şairlerinin “zâhid tipi”ne çatmalarının altında yatan en büyük sebep “zâhid”in sadece akıl rehberliğinde, gönül gibi soylu ve hesaptan kitaptan arınmış saf, soyut bir kavramı hiç hesaba katmadan birtakım ritüelleri yaparak ve bu ritüellerin süsüne özen gösterip matematiksel sayısını artırarak Allah'a yaklaşabileceğini düşünmesindedir.

Akılda bir gelecek kaygısı ve bu yüzden de sürekli bir “endişe” söz konusudur. Uçsuz bucaksız bir ummandaki gemi, rotasını akıl ile tayin etse de akılda, bir endişe sürekli var olduğu için nihai hedeflere, sahillere akıl ile değil aşk ile ulaşılabilir ancak. Sınırları mukayyet ölçülerle ihata edilmiş cüz'î irade olan akıl, engin denizlerde bir damla mesabesindeki gemi gibidir ve bu gemi, bir yere kadar kişiyi götürür ve sınırlı olması hasebiyle de tikanır kalır bir noktada, kalan yol da ancak aşkın sınır tanımayan azmiyle aşıp sahile ulaşılır:

⁹ Beytin Sâbit'e ait olduğu söylense de Sâbit Dîvânı'nda (Turgut KARACAN, *Sâbit Dîvânı*, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 1991, Sivas) böyle bir beyte rastlanılmamıştır.

¹⁰VİKİPEDİ Özgür Ansiklopedi, “Özel Görelilik” İnternet Adresi: http://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%96zel_g%C3%B6relilik Erişim Tarihi: 14.11.2012

(Özel Görelilik Kuramı ya da İzafiyet teorisi, Albert Einstein tarafından 1905'te Annalen der Physik dergisinde, "Hareketli cisimlerin elektrodinamiği üzerine" adlı 2. makalesinde açıklanan ve ardından 5. makalesi "Bir cismin atıldığı enerji içeriği ile bağlantılı olabilir mi?" başlıklı makaleyle pekiştirilen fizik kuramıdır. Kurama göre, bütün varlıklar ve varlığın fizikî olayları izâfidir. Zaman, mekân, hareket, birbirlerinden bağımsız değildirler. Aksine bunların hepsi birbirine bağlı zıfî olaylardır. Cisim zamanla, zaman cisimle, mekân hareketle, hareket mekânla ve dolayısıyla hepsi birbiriyle bağımlıdır. Bunlardan hiçbirisi müstakil değildir.)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

“Sûretâ katreyiz ammâ ki denizdir dilimiz
Bulamaz keştî-i endîşe bizim sâhilimiz”

Hayretî Gazel 132-1. Beyit

Aşk-akıl çatışmasında aşktan yana taraf olan klâsik Türk şairi, ilim-irfan çatışmasında da irfandan yana taraftır. İlim, çalışıp çabalamakla elde edilirken irfan, bir vergidir ve kişi çalışmakla ilim ehli olabilirken irfan sahibi olamayabilir. İrfan sahibi olan arif, gönül ve aşk ehlidir aynı zamanda, fakat ilim sahibi olan âlim ise sadece belli konularda bilgi sahibidir. Bir cüz’î irade olarak beliren ve ayak bağı anlamına da gelen akıl, aslında korkunun, endişenin, yetersizliğin, sığılığın, kısaca sınırları ihata edilmiş mukayyet bir yapının simgesiyken aşk, cesaretin, gücün, korkusuzluk ve derinliğin simgesidir. Akılla aşılamayan veya aşılması imkânsız görünen her engel, aşkla aşılır ve bu yüzden arif olmak, âlim olmak kadar kolay olmadığı gibi çalışılarak da arif olunmaz. Düşünce ve hayâl dalgıçlarının, yani akıl ehli ilim sahibi âlimlerin, diplerinde anlam incilerinin olduğu ancak kendilerinin ulaşamadıkları derinliklere aşk ve irfan ehli olan arifler ulaşabilir:

“Ka ’rımız gavvâs-ı efkâr-u-tasavvur bulamaz
Bizdedir dürr-i ma ’ânî ma ’rifet deryâsınız”

Zâtî Gazel 528-3. Beyit

Aşk ehli olan klâsik Türk şairinin dünyasında, akıl gibi birtakım normlarla ve hesaplarla sınırları ihata edilmiş, özgürlüğü bu dünya hesaplarının, menfaatlerinin ve toplum kurallarının prangasına hapsedilmiş rehberlerden ziyade dünyayı da içindekileri de cânı da bir pula satan asil bir duygu hâkimdir:

“Dâr-ı dünyâ deli gönlüm gibi vîrân olsa
Ne cihân olsa ne cân olsa ne hicrân olsa”

Taşlıcalı Yahya Bey Gazel 386-1. Beyit

diyen şairin yârdan ayrı kalışın verdiği ıstırapla dünya için beddua ederken her şeyden, canından bile vazgeçmek arzusunu taşıdığını görüyoruz. Aşk için canı bile bir pula satma mesabesindeki âşıkta menfaate, maddiyata dair birtakım duyguların; matematiksel hesapların barınamayacağı açıktır. Aşka bu kadar değer veren aşk için:

“İlm kesbiyle pâye-i rif’at
Arzû-yi muhâl imiş ancak

Aşk imiş her ne var âlemde
İlm bir kıl ü kâl imiş ancak”

Fuzûlî Mukattaât 19

diyen klâsik Türk şairi, aşkı hayatının merkezine yerleştirip aşkı yüceleştirmiştir. Klâsik Türk şairi için aşk uğruna candan bile geçilebiliyorsa dünyada ne varsa aşk üzerinedir ve aşkla yapılmayan her işte gösteriş vardır, riyâ vardır, şekil vardır, ama ruh ve samimiyet yoktur:

“Hurka vü tâc ile zâhid kerem et sıkleti ko
Âdeme cübbe vü destâr kerâmet mi verir”

Şeyhülislâm Yahyâ Gazel 108-5.beyit

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

Bu yüzden “zâhid”in hep cennet üzerine bina ettiği, bir tüccar yaklaşımı olan alışveriş ruhuyla yaptığı ibadetleri, giyim-kuşamı samimi ve gerçek bir âşık olan klâsik Türk şairince tenkide uğramıştır. Çünkü “zâhid” hesap adamı, içten pazarlıklıdır. İbadetinde Allah’a duyduğu aşk yerine baskın duygu cennet nimetlerinden ziyadesiyle faydalanabilmek arzusu vardır. Klâsik Türk şiirinin maddiyatçı tipi¹¹ içerisinde de yer alabilen “zâhid tipi”, menfaatini gözeten yemek karşısında kendini kaybedip işi raks etme kertesine vardırca kadar mizahî bir üslûpta eleştiriye malzeme olan bir tiptir:

“Sûfi olan raks urur bal ile yağ üstüne
 Ârif olan can verir yufka dudağ üstüne”

Ahmed-i Dâ’î Gazel 163-1.beyit

Klâsik Türk şairinin aşkında bencillik değil fedakârlık, özveri vardır. Öyle ki klâsik Türk şairi kendisini seviyorsa bile bu, kendisi için değil maşukunu sevdiği içindir:

“Cânı kim cânânı için sevse cânânın sever
 Câm için kim ki cânânın sever cânın sever”

Fuzûlî Gazel 81-1.beyit

Hayat felsefesi aşk merkezli olan klâsik Türk şairinin şiirlerini “aşk”ı tam anlamadan yorumlamaya çalışmak hep eksik bir yorum olarak kalacaktır. Yukarıda müellifi bilinmeyen (Lâ-edrî) beyti yorumlayabilmek için yapmış olduğumuz bu girizgâhtan sonra şiirin üzerine bahsetmiş olduğumuz İzafiyet Teorisi uyarınca bu şiirde ön plana çıkan zaman kavramının izafî olduğudur. Zaman kavramı izafiyse bazı durumların açıklanması düz bir mantık uyarınca olamaz. Nitekim toplumun yerleşik değerleriyle birlikte normları ve “kültür” dediğimiz birikmiş bilgileri de vardır. Toplumun bu kültüründen hareketle salt aklın rehberliği ışığında hareket edildiğinde yanlış sonuçlara ulaşılması mümkündür. Zira klâsik Türk şairinin hayat felsefesine göre hayatın temeli sayılan “aşk”, kendisine düz, matematiksel ve akılcı bakılmasını kabul edemez. Zira aklın da sınırları vardır ve bu sınırlar aklın özgürlüğü üzerine vurulmuş bir prangadır. Kendini bu prangalara vuran akıldan, ne şem uğruna yanan pervanenin ne gül için figana duran bülbülün ne çöldeki Mecnûn’un ne de mutlak bir teslimiyetle sevdiğine kendini adayan Hz. İsmail’in durumu anlaşılabilir. Akıl, hiçbir zaman cana eziyeti makul gösterebilecek bir asaletle sahip olmamıştır. Bu yüzden aşkıdan sabahı edemeyen âşığın halinden, hayata akıl gibi çok küçük, sınırlı bir pencereden bakanlar anlayamazlar. Zira onların hayatları ve dünya görüşleri gerek toplumsal normlarla gerekse de akıl gibi cesur olmayan rehberlerle sınırlandırılmıştır. Böyle sınırlı rehberleri olanlar, olaya matematiksel bakıp işin ruhundan ve inceliğinden bîhaber olacaklardır elbette. Kuzey yarım kürede en uzun gece 21 Aralıktır ve hayata aşksız, dümdüz bakan birine en uzun gecenin ne olduğu sorulduğunda alınacak yanıt bellidir.

b. Klâsik Türk Şiirinde İnanç ve Hayata Bakış

Klâsik Türk şairinin inancı zayıf değil muhkemdir. O her ne kadar “zâhid” gibi salt cenneti gözeterek ruhtan, özden, aşktan uzak bir şekilde Allah’ı aramayı yeğlememişse de inancının da merkezinde “aşk” vardır ve kendisinde mutlak bir itaat inancı vardır. Örneğin klasikleşen ifadelerle Bâkî hakkında rind bir şair olarak bahsedilir. Bu bilgi yanlış değildir, fakat Bâkî hakkında sadece bu bilginin verilmesi, Bâkî’yi tam olarak tanıtamaması bakımından eksik bir bilgidir. Rindâne gazelleriyle temâyüz eden Bâkî’nin hikemî tarzındaki gazellerinin de olamayacağı anlamına gelmez.

¹¹ Zülküf Kılıç, *The Character who Consider Material Things Important in the Classical Ottoman Poetry*, The Journal of International Social Research, Volume 2 / 9 Fall 2009, p.230-236.

Bu tür konular birçok klâsik Türk şairi tarafından işlenmiştir. Bu şiirlerde ne onulmaz aşk hastalığına tutulmuş âşğın aşk hastalığından memnuniyeti ne de Nil ve Fırat gibi seylâb olan gözyaşları vardır. Bu şiirlerde hayatın realitesi ve hayat realitesi karşısında hayatı, dünyayı mukayyet aklıyla kavrayamayan ve dünya önündeki eğilimleri, olması gerekenin çok fevkinde olan insanların, hayat felsefelerinin tenkidi de vardır ara ara:

*“Fermân-ı ‘aşka cân ile var inkıyâdımız
Hükûm-i kazâya zerre kadar ‘inâdımız”*

Bâkî Gazel 192-1.beyit

Bâkî'nin kader/alın yazısı hakkındaki düşüncesinin benzeri Şeyhülislâm Yahya'da da vardır:

*“Def edemedik ceys-i gamı sa‘y ede gördük
Tedbîr ne mümkün boza takdîr-i Hudâyı”*

Şeyhülislâm Yahyâ Gazel 431-4.beyit

Klâsik Türk şairlerindeki mutlak itaat inancı yanında kendilerinde dünyaya karşı da bir dik duruş, dünyayı aşağılayan bir eda belirgindir:

*“Ne dünyâdan safâ bulduk ne ehlinden recâmız var
Ne dergâh-ı Hudâ'dan mâ'da bir ilticamız var”*

(Lâ-edrî)¹²

*“Baş eğmeyiz edânîye dünyâ-yı dîn için
Allâh'adır tevekkülümüz i‘timâdımız”*

Bâkî Gazel 192-2.beyit

c. Klâsik Türk Şiirinde İnsan, Toplum ve Hayat Felsefesi

Klâsik Türk şairi, bir sosyolog, psikolog gibi insanı, toplumu tam bir bilim adamı titizliğiyle tahlil edip ruhunu bilen bir inceliğe sahiptir. İnsanların neleri önemseyip nelerin sarhoşu olduğunu çok net gözlemleyen şairler, çok gerçekçi tahliller yapıp hayatın gerçek yüzünü de gözler önüne sermeye çalışmışlardır:

*“Çok da mağrûr olma kim mey-hâne-i ikbâlde
Biz hezârân mest-i mağrûrun humârın görmüşüz”*

Nâbî Gazel 319-2.beyit

Saadet, makam-mansıp sarhoşu olup da özünü, insanlığını yitirenlerin sayısı az değildir. Hele “ikinci dünya ülkeleri” diye nitelendirilen ülkelerde bilgi, görgü gibi donanımlarla tam donanmamış insanların, birtakım imkân ve olanakların sarhoşluğuyla kendilerini kaybedip sarhoşluğu tüm hücreleriyle yaşayanların sayısı az değildir. Bu, toplumun sosyolojik bir tablosu ve insan psikolojisinin bir yansımasıdır. Hayattan çok uzak gösterilen klâsik Türk şiirinde insan psikolojisini, sosyolojiyi görebilmek klâsik bir bakış açısı olmasa da bu edebiyatın tam ve doğru

¹² Beytin Nef'î'ye ait olduğu söylene de Nef'î Dîvânı'nda (Metin Akkuş, *Nef'î Dîvânı*, Akçağ Yayınları, 1993, Ankara.) böyle bir beyte rastlanılmamıştır.

Şair Nef'î hakkındaki değerli çalışmalarıyla temayüz etmiş değerli hocamız Metin Akkuş'a da ulaşıp ilgili beytin Nef'î Dîvânı'nda –gözden kaçırılmış olup görememiş olabilme ihtimalime karşı- yer alıp almadığını sordum ve kendileri, mevcut çalışmaları olan Nef'î Dîvânı'nda bu şiirin bulunmadığını söylemişlerdir.

anlaşılabilmesi için kemikleşmiş klâsik bakış açısının ötesine taşınması gerektiği bir zaruret ve çok elzemdir.

“Biz müttekâ-yi zer-keş-i câha tayanmazız
Hakkâñ kemâl-i lutfunadır istinâdımız”

Bâkî Gazel 192-3.beyit

Gerçekte hiçbir kıymetleri, vasıfları, nitelikleri olmayanların makam ve mevkilerinin gösterişli koltuklarına oturarak kişiliklerindeki eksiklikleri makamlarının göz alıcı parlaltısıyla gidermeye çalışanların zayıf karakterlerindeki psikolojileri, ancak bu kadar bilimselliğe yatkın ve net olarak tahlil edilebilir. Bu, bir kişilik problemidir ve hastalıklı bir ruh halidir. Zira kişi makamıyla, parasıyla vb. değil, kendisiyle vardır, kendisiyle değerlidir ancak. İnsan, insan olması hasebiyle değerlidir ve bu şekilde var olmalıdır. Çünkü insan, âlemin özü, en şerefli varlığıdır. Bunu, unutup birtakım imkânların denizinde yüzererek var olmaya çalışanların yorulup da imkânların ummanında çabucak boğulup yok olmaları muhtemeldir:

“Hoşça bak zâtına kim zübde-i âlemsin sen
Merdüm-i dîde-i ekvân olan âdemsin sen”

Şeyh Gâlib (Musammat)Terci-bent 10-1.bent-4.beyit

Dünya için “dûn” diyen ve dünyalıklarla var olmaya çalışanlarla aynı olmadığını haykıran klâsik Türk şairinin sesi, klâsikleşen ifadelerin ötesinde canından bezmiş, ölmeyi arzulayan bir insanın ölgün, pısrık sesi değil tok ve kendine özgüveni tam olan bir sestir:

“Bu âlem-i fânîde ne mîr ü ne gedâyız
A^clâlara a^clâlanırsız pest ile petsiz”

Rûhî-i Bağdâdî (Musammat)Terci-bent 1-1.bent-6.beyit

Geleneksel aile yapısının çekirdek aile yapısıyla yer değiştirmesiyle paralel ve kalabalıklaşan merkezlere rağmen ferdî olarak yaşamak, insanî ilişkileri resmî düzeyde tutup zarurî olmadıkça değil selâmlaşmak insanlarla bir göz teması bile kurmaktan kaçınmak çağımızın benimsediği veya kendisine benimsetildiği bir yeni yaşam biçimidir. Bu yaşam biçiminin merkezinde “ben” vardır. Böyle olunca insanî ilişkilerde de beklenen, arzulanan hususlar ya çok azdır ya da hiç yoktur. Klâsik Türk şairi -elbette o çağlarda “ferdiyetçilik” gibi bir kavram olmadığı için-“ferdiyetçilik” kavramını şiirlerinde kullanmamışlar, ancak o kavramı karşılayacak şiirleri -klâsikleşen tenkitlere nispet edercesine- yazmışlardır. Dertleri, sıkıntılarını paylaşacak bir arkadaşın, sırdaşın bulunmaması, kalabalıklar içinde tek, yalnız kalmak demektir:

“Dost bî-pervâ felek bî-rahm devrân bî-sükûn
Derd çok hem-derd yok düşmen kavî tali zebûn”

Fuzûlî Gazel 232-1.beyit

Her insanın dünya serüveninde ister istemez mücadele etmek zorunda kaldığı bir hayat vardır ve bu hayat içerisinde her insanın mücadelesi de kendine göre, yani diğer tüm insanlardan ayrılan özelliklerine göredir. Bir insanın farklı olması ve bu farklılıklardan hareketle kendisini öteki görmesi, belki de yaşamış olduğu hayatın kendisine dayatmış olduğu zorunlu bir sonuçtur. Öteki, benin sınırlarını belirleyen, olanaklarını keşfettiren ve zaman zaman ‘ben’i tanımlayan niteliğiyle

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

olumlu bir değer olarak kabul edilir¹³. Her insanın hayatında diğer insanlardan ayrılan yönü, bir öteki olma sonucunu zorunlu olarak doğurmuştur. Farklılıklar ötekine göredir. Bu noktadan yaklaşıldığında öteki, genel anlamda insanın olduğu her yerde var olan, zaman ve mekâna göre farklı özellikler gösteren sosyolojik bir olgudur¹⁴. Bu sosyolojik olgunun, konusu insan olan klâsik Türk şiirinde yeterince işlenmemiş olduğu şeklindeki yorumların sebebi, bu edebiyata klâsik metotların dışındaki bir metotla yaklaşılmamış olmasından kaynaklanmıştır.

“Ben gedâ bir kimsenin yatır itin kaldırmadım
Yâr eşiginde olan ağyara n ’etdim n ’eyledim”

Necâtî Gazel 377-2.beyit/426-2.beyit

Derdin anlatılacağı bir kimsenin bulunmaması, yalnız bir yaşama mahkûm edilme duygusuyla yerleşen terimsel anlamdaki “yalnızlık” kavramı, toplumun bireyi yalnızlığa itmesi -ferdiyetçiliğin uzantısı olarak “ben”in gelişmesi, bencillik gibi duyguların yoğunluk kazanması- ve kişiyi kaderiyle baş başa bırakması, arayıp sormaması “yabancılaşma”olgusunu doğuran başlıca nedenlerden biridir. Sosyal hayatla organik bağı, yalnızlaştırılarak koparılan kişi, bir müddet sonra yabancılaşır. Bireyin kendisinden ziyade, toplumun etkisiyle yabancılaşma sürecine girmesi, klâsik Türk şiirince ancak bu kadar açık, net, veciz ve kısa anlatılabilir:

“Ne yanar kimse bana âteş-i dilden özge
Ne açar kimse kapım bâd-ı sabâdan gayrı”

Fuzûlî Gazel 273-5.beyit

Yaşanılan bu çağla birlikte insanların hayatlarına “hormon”, “GDO”(genetiği değiştirilmiş organizmalar) gibi kavramlar da girmeye başlamıştır. Bu kavramların insan hayatına girmesiyle insanın yedikleri fizyolojisini, bozulan insan fizyolojisi insanın ruhunu bozmuştur. Dışarıdan bakıldığında albenisi olan birçok yiyeceğin ne aroması ne de tadı kalmıştır. Bozulan yiyecek ve damak tatlarıyla birlikte insanî ilişkiler de olumsuz etkilenmiştir. Maşuğun fasl-ı güldeki seyranının bile perişan ettiği âşık tipi, bu çağda bozulan yiyecek ve fizyolojisiyle birlikte evrime uğramıştır. Yâr için ölüneceği gibi nameler dizilip incir çekirdeğini doldurmayacak meselelerden yollar ayrılmış, “aşk” kavramının içi boşaltılıp “aşk” kavramı, insan dışındaki her canlıda var olan ten doyumuyla eşdeğer kabul edilmiştir. Yenilecek bir meyvenin ebadı büyümüş, rengi daha da parlaklaşmış fakat tadı kalmamıştır. İnsanî ilişkilerde de güzel sözler havada uçmuş, fakat sözlerin senet olduğu günler unutulmuş, ne güven kalmış ne samimiyet ne de huzur...

“Gülsitân-ı dehre geldik reng yok bû kalmamış
Sâye-endâz-ı kerem bir nahl-i dil-cû kalmamış”

Nâbî Gazel 353-1.beyit

Sonuç

Klâsik Türk şiiri, rüzgârın esişini, yaprağın uçuşunu, yağmurun yağıp tabiatın canlanışını, gülün açışını, bülbülün ötüşünü, kısaca hayata dair her şeyi “aşk” ile izah etmiştir. Bu yüzden ibadet de aşk ile yapılmalı deyip mürâî dediği zâhidi yerden yere vurmuştur. Klâsik Türk şiirinin merkezinde aşkın olması, bu şiirin hayattan kopuk olduğu sonucunu doğurmaz. Klâsik Türk şiiri aşk, tabiat gibi konularda soyutlamayı merkeze alan gelenekçi bir şiirdir ve belli kaide ve kuralları

¹³ Ramazan Korkmaz, R. (2004). *Aytomatov Anlatılarında Ötekileşme Sorunu ve Dönüş İzlekleri*, Türksoy Yay. Ankara, 2004, s. 19.

¹⁴ A. Şengül, (2007). “Edebiyatta Ötekilik Meselesi ve Türk Edebiyatında Öteki” Karadeniz Araştırmaları S.15, 2007, s. 98.

vardır, bu kaide ve kurallar uyarınca da şiirler yazılmıştır. Şiirlerin gelenekten gelen birtakım mazmun ve mefhumlardan örülü oluşu, bu şiir için kalıp sözlerin söylenerek toptancı bir anlayışla tek bir biçimde gösterilmesi sonucunu doğurmaz. Elbette ki klâsik Türk şairi, hayatın bütün yönlerini yansıtmak gibi bir refleksle şiir yazmamıştır, fakat kendini bütün bütün hayata kapatıp da salt hayal ikliminde de yaşamamıştır.

“Muzaffer vakt-i fırsatda adûdan intikâm almaz

Mürüvvetmend olan nâkâmî-i düşmenle kâm almaz” (Koca Ragıp Paşa)

“İstediklerini elde etmiş insanıyetli biri, eline fırsat geçtiği zaman düşmanından bile intikam almaz; kişi insansa, düşmanının bile mutsuzluğuyla mutlu olmaz.” diyen şair, hastalıklı ruhların, başkalarının mutsuzluğu üzerine bina etmeye çalıştıkları mutluluklarının insanî olamayacağını haykırmıştır. Bu ve bu nevideki şiirler, hayatın, gerçeğin kendisidir.

Belli bir gelenek içerisinde asırlarca işlenerek gelen ve yine bu gelenek içerisinde asırlarca kendisi için bir varlık alanı bulmuş olan klâsik Türk şiiri, bir geleneğin ürünü olmakla birlikte bu şiirin yorumlanıp anlaşılmasına çalışılması da günümüzde kendi içerisinde geliştirilen şerh metotlarıyla geleneksel bir şekilde yorumlanmaya çalışılmıştır. Günümüzde nispeten modern yorumlama/çözümleme teknikleri kullanılmış olsa da bu yöntemler, çok az kullanılmaktadır. Bir metnin ister geleneksel şerh metoduyla isterse de modern çözümleme yöntemleriyle olsun yorumlanmaya çalışılması eksik kalabilir. Bu yüzden bir metnin, tam olarak anlaşılması mümkün olmasa da “öz” denen yapısına tam olarak nüfuz edilebilmesi için bilinen tüm metin yorumlama/çözümleme yöntemlerinin kullanılması yerinde olacaktır. Zira hiçbir metin çözümlemesi, o metin hakkında söylenecek son sözün söylendiği gibi bir sonuca götürmez bizleri. Nitekim o metne klasikleşme/ölümsüzlük ruhunu üfleyen şairin o şiiri hangi asli heyecan saikiyle meydana getirdiğini bilemeyiz hiçbir zaman. Klasik Türk şiiri, diğer birçok şiirlerde olduğu gibi, özünde az sözle çok şey ifade etmeyi havi kılar. Böyle olunca bu şiirin yorumlanma serüveni birtakım kalıp kuralların cenderesinde sıkışıp kalmakta kendine bir yol bulup da insicamlı, su gibi akamamaktadır.

Klâsik Türk şiirinin en büyük problemlerinden bir diğeri de bu şiir için sonradan oluşturulan bir anlam dünyasına hapsedilmek istenmesidir. Oysa bu şiiri çağın yeni kavramlarına göre yorumlamak olanağı çok yüksektir. Belki eskiden “ferdiyetçilik” gibi bir kavram yoktu, fakat günümüzde böyle bir kavram var ve bu kavrama uygun düşecek şiirlerin de olabileceği hatırdan çıkarılmadığında şiir tam anlamıyla yorumlanmış olabilir. Klasik Türk şiirindeki “aşk”ı tam anlamamak veya şiirdeki bir teme takılıp başka bir hususu görememek veya falan şair “rind”dir, filan şair “bilge”dir deyip o şairlerin başka tarzlarda yazılmış şiirlerine değinmeden toptancı tanımlamalar, bu şiir için eksik bir bakış açısı olabilir. Bu bağlamda klâsik bakış açısıyla yorumlanan şiirlerin klâsikleşen ifadelerin ötesine taşınan bakış açılarına, nazarlara ihtiyacı vardır.

KAYNAKÇA

AK, Coşkun (2001), **Rûhî-i Bağdâdî Dîvânı**, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa.

----- (2006), **Muhibbi Dîvânı**, C.II, Trabzon Valiliği Yayınları, Trabzon.

AKKUŞ, Metin (1993), **Nefî Dîvânı**, Akçağ Yayınları, Ankara.

AKYÜZ, Kenan, Süheyl BEKEN, Sedit YÜKSEL, Müjgân CUMBUR (1958), **Fuzûlî Türkçe Dîvânı**, Ankara.

BİLKAN, Ali Fuat (1997), **Nâbî Dîvânı**, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

- CENGİZ, Halil Erdoğan (Der) (1972), **Dîvân Şiiri Antolojisi**, Milliyet Yayınları, İstanbul.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed (1977), **(Taşlıcalı) Yahyâ Bey Dîvânı**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, No: 2233, İstanbul.
- DOĞAN, Muhammet Nur (2009), **Fuzûlî'nin Poetikası**, Yelkenli Yayınları, İstanbul.
- ERKAL, Abdulkadir, **Divan Şiiri Poetikası (17.Yüzyıl)** (2009), Birleşik Yayınları, Ankara.
- ERTEM, Rekin (1995), **Şeyhülislâm Yahya Divanı**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- İZ Fahir, Günay KUT (1985), **“Dîvân Şâirinin Dünyası”**, **Büyük Türk Klâsikleri**, C.I Ötüken-Söğüt Yayınları, İstanbul.
- KALKIŞIM, Muhsin (1994), **Şeyh Gâlib Dîvânı**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- KARACAN, Turgut SABİT (1991), **(Bosnalı Alaaddin) Sabit Dîvânı**, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas.
- KILIÇ Zülcüf (2009), *The Character who Consider Material Things Important in the Classical Ottoman Poetry* **The Journal of International Social Research**, Ordu-Turkey, Volume 2 / 9 Fall 2009, p.230-236.
- KORKMAZ, Ramazan (2004), **Aytomatov Anlatılarında Ötekileşme Sorunu ve Dönüş İzlekleri**, Türksoy Yayınları. Ankara.
- KÜÇÜK, Sabahattin (1994), **Bâkî Dîvânı (Tenkitli Basım)**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- MÜLLER J. Emilie (1972), **Modern Sanat**, (çev. Mehmet Toprak), Remzi Yayınları, İstanbul.
- PALA İskender (2004), **“Mazmun”Divane Güzeller**, Kapı Yayınları, İstanbul.
- LEVEND, Ağâh Sırrı (1984), **Divân Edebiyatı, Kelimeler ve Remizler Mazmûnlar ve Mefhumlar**, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- ONAY, Ahmet Talat (1996), **Türk Şiirinin Vezni**, (haz. Cemal Kurnaz), Ankara.
- (2000), **Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı**, (haz. Cemal Kurnaz), 4. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara.
- ÖZMEN, Mehmet (2001), **Ahmed-i Dâ'î Dîvânı (Metin, Gramer, Tıpkı Basım)**, TDK Yayınları, Ankara.
- SARAÇ M. A. Yekta (2008), **Osmanlı'nın Şiiri**, 3F Yayınları, İstanbul.
- Türkçe Sözlük**(1998), TDK Yayınları, Ankara.
- ŞENGÜL, Hacı Abdullah (2007), **“Edebiyatta Ötekilik Meselesi ve Türk Edebiyatında Öteki”Karadeniz Araştırmaları**, S.15, s. 97-116.
- TARLAN, Ali Nihat (1992), **Ahmet Paşa Dîvânı**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- (1992), **Necâtî Beg Dîvânı**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- (1992), **Hayâlî Dîvânı**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- (1992), **Zâtî Dîvânı**, C. 2, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.
- VİKİPEDİ Özgür Ansiklopedi, **“Özel Görelilik”** İnternet Adresi: http://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%96zel_g%C3%B6relilik Erişim Tarihi: 14.11.2012

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

